

SZÓALKOTÁS ÉS FRAZEOLÓGIA

FORGÁCS TAMÁS
(Szegedi Tudományegyetem)

1. Bevezetés

A frazeológiai kapcsolatok kialakulásának kérdéseivel foglalkozó szakirodalom meglehetősen gazdag, ám a legtöbb munka a szólások és közmondások eredetmagyarázatával, a kifejezések motiváltságának feltárásával foglalkozik csupán. A frazémák létrejöttének nyelvészeti aspektusai viszont nagyon sokáig alig kaptak figyelmet, s az ilyen tematikájú munkák mind a mai napig „fehér hollónak” számítanak az egyébként igen gazdag frazeológiai szakirodalomban. Hadrovics Magyar frazeológia című munkája (1995) az egyetlen monografikus igényű próbálkozás ezen a területen, de csaknem fele annak is inkább etimológiai kérdésekkel foglalkozik. Magam egy korábbi hosszabb, történeti szempontokat is taglaló tanulmányomban (Forgács 2003) a frazeologizálódási folyamatot kísérő szemantikai és morfoszintaktikai változásokkal foglalkoztam, most pedig arra próbálok majd választ keresni, hogy milyen szerepet játszanak a frazeológiai egységek a nyelvek szókinésében, illetve annak bővítésében. Másodsorban a frazeologizálódási folyamat lehetséges útjait is igyekszem röviden összefoglalni.

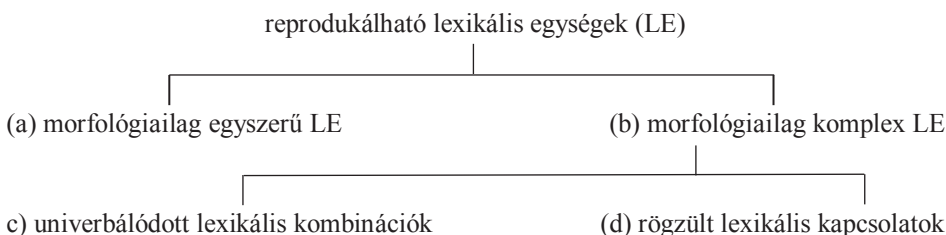
2. A szókinésbővítés módozatai

A szókinés bővítésének három fő módozatát ismerjük. Az egyik a **szóalkotás**: ennek során új lexikális egységeket hozunk létre. A második módszer a **lexikális kölcsönzés**: ennek során valamely idegen nyelvből veszünk át vagy fordítunk le lexikális elemeket (jövényszó, idegen szó, tükörszó). A harmadik módszer pedig a **jelentésváltozás**: ennek során egy meglévő lexéma alakilag változatlanul vesz fel a korábbihoz képest további jelentés(ke)t.

Ezek az eljárás módok gyakran párhuzamosan is működnek, s ezek eredőjeként jönnek létre új megnevezési egységek. A szóalkotás például történhet az adott nyelv saját szóalkotási szabályai alapján, de idegen minták nyomán is (tükörszavak, tükörszólások). Új jelentések is létrejöhetnek figuratív jelentésváltozással (metaforikus és metonimikus névátvitelek), de idegen minták nyomán is (tükörjelentések, pl. *egér*), valamint ide tartozik a megnevezett dolog változása folytán bekövetkező jelentésváltozás is (pl. *lábas, toll*). Mindezekben a folyamatokban a kommunikációra képes embernek a nyelvi megnevezésre való képessége nyilvánul meg: ezáltal tudunk ismert vagy új dolgokat, fogalmakat bizonyos eljárás módok szerint elnevezni, sőt gyakran osztályozni vagy értékelni. Az eljárás módok néha nyelvspecifikusak (pl. szóalkotás), néha univerzálisak (szókölcönzés, jelentéskölcönzés). Az ily módon létrejött újításoknak a kommunikációban való eredményes felhasználása szempontjából döntő jelentőségű az a körülmény, hogy a lexikális vagy szemantikai újításokat nemcsak létre kell hozni, hanem a beszédpartnereknek meg is kell azokat érteniük. Ennek a folyamatnak ismét több komponense van: szerepe van benne a nyelvspecifikus szabályismeretnek (a szóalkotással létrejött elemek tekintetében), a kölcsönző nyelvek ismeretének (kétnyelvűség) és annak az univerzális

kognitív képességnek, hogy a dolgok hasonlósága vagy érintkezése alapján a figuratív jelentésalkotás eseteit felismerjük és megértjük (vö. Munske 1993: 482).

A történeti nyelvészetben számos munka tárgyalja a szókinccsnyarapítás útjait, de szinte mindig csak a lexémákra koncentrálva. A szóalkotás technikáinak bemutatása többnyire kimerül a szóképzés és a szóösszetétel, valamint a ritkább szóalkotási módok leírásában, ahogyan a lexikális kölcsönzés tárgyalása is túlnyomórészt a kölcsönzött szavakra van szűkítve. A jelentésváltozások irodalma ugyancsak a pusztán lexémák polisziemiájára koncentrál. Az idevágó munkák többsége tehát figyelmen kívül hagyja, hogy a lexikális egységek között nem kis számban találhatóak állandósult szókapcsolatok is, s a *szóalkotás* terminusnak ezek létrejöttét is le kellene fednie, mint ahogy a lexikális kölcsönzésnek is vannak frazeológiai aspektusai. Helyesen jár el tehát Munske akkor, amikor a szókinccset az alábbi halmazokra osztja fel (1993: 485):

Az (a) csoportba tartozó **morfológiailag egyszerű lexikális elemek** a szókinccsnek azon részei, melyek – legalábbis szinkrón szempontból – nem elemezhetők morféma-kapcsolataiként (pl. *él, hal* (ige és főnév), *ház, asztal, herceg, három, szép; ember, torok, lélek* stb.).¹

A (c) csoportba tartozó **univerbálódott lexikális kombinációk** ugyanúgy teljesítik a fonológiai (sőt grafemikai) szó fogalmát, mint az (a) csoport elemei (hangsúly, fonotaktikai szerkezet, szóköz nélküli írásmód stb.), de szinkrón szempontból mégis legalább két morféma kombinációjaként elemezhetők (képzett vagy összetett szavak, pl. *élhetetlen, életöröm, halandó, halálos, meghal, vendégház, hercegkisasszony* stb.).

A (d) csoportba a **rögzült lexikális kapcsolatok** tartoznak, vagyis azok a legalább két – (a) vagy (c) típusú – komponensből álló frazeológiai kapcsolatok, amelyek jelentésüket tekintve többségükben lexéma értékűek, de hangsúlyviszonyaik alapján nem szóként viselkednek. Ezeknek a köre meglehetősen tág, hiszen közéjük sorolhatók a pusztán gyakori együttes előfordulásuk alapján összekapcsolódó kollokációk (*előadást tart, kérdést intéz, győzelmet arat* stb.) éppúgy, mint a szemantikailag demotiválódott vagy éppen teljességgel opak szólások (*kosarat ad vkinek, nagy feneket kerít vminek, vargabetűt csinál* stb.).²

¹ Az utolsó három példa elhomályosult összetétel, illetve képzés, de szinkrón szempontból egységként viselkednek.

² Munske (uo.) *rögzült lexikális kollokációknak* (*fixierte lexikalische Kollokationen*) nevezi az ebbe a csoportba tartozó egységeket, de ezt nem tartom igazán szerencsésnek, hiszen a *kollokáció* terminus a frazeológiai irodalomban foglalt a nem idiomatikus, inkább csak gyakori együttes

Azáltal, hogy a fenti ágrajz a (b) csomópontba a morfológiailag komplex lexikális egységeket sorolja, s ezeket két típusra osztja, kiemeli a szóalkotással, illetve frazeologizálódással létrejött lexikális egységek közti hasonlóságokat. Ez a két eljárás mód ugyanis több szempontból is konkurál egymással, mint ezt többen is megállapították (vö. pl. Munske 1993: 486; Fleischer 1997: 162–73). Nyelvtipológiai szempontból a (c) és (d) csoportok a szintetikus és analitikus nyelvi építkezésmód kifejezésmódjaiként is felfoghatók. A morfológiailag egyszerű lexikális egységekkel szemben jellemző erre a két csoportra, hogy elemeik többsége monoszém. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy építőelemeik kölcsönösen determinálják, ezáltal szűkítik egymás jelentését, de részben azzal is összefügg, hogy – szemben számos egyszerű lexémával – nyelvtörténetileg viszonylag sok fiatal egység van köztük.

A frazeológiai egységek bevonását a szókincsbővítés lehetséges technikáinak leírásába egyértelműen helyeselnünk kell. Ezek ráadásul a megnevezési folyamatnak több síkján is megjelenhetnek. Elsősorban persze a szóalkotáshoz áll legközelebb az állandósult szókapcsolatok létrejötte, de a lexikális kölcsönzés, sőt a jelentésváltozás tekintetében is kell számolni a több szóból álló lexikai egységekkel. Mindezek figyelembevételével a szókincs bővítésének lehetséges útjait a következőképpen vázolhatjuk fel:

A. Új megnevezési egységek (lexémák, frazeolexémák, mondat formájú klisék) létrehozása

- a) Szóteremtés (indulatszók, hangutánzó, hangfestő szavak, pl. *jaj*, *krá-kog*, *tocsog*).
- b) Szóalkotás (képzett és összetett szavak, ritkább szóalkotási módokkal (rövidülés, rövidítéses továbbképzés, betű- és mozaikszók, kontamináció stb.) létrehozott lexikális egységek, pl. *áldás*, *karosszék*, *MÁV*).
- c) Állandósult szókapcsolatok. Ezek létrejöhetnek a gyakori együtt használat folytán spontán is, de képes beszéd vagy körülírás eredményeként szándékosan is létrehozhatók, pl. *bocsánatot kér*, *nagy fába vágja a fejszét* stb.

B. Lexikális kölcsönzés

- a) Szóátvétel (idegen szavak, jövevényszók; speciális típusok: vándorszók és nemzetközi szók, pl. *bor*, *búza*, *herceg*, *nyoszolya*; *antropomorf*, *génusz*, *emulzió* stb.).
- b) Frazémák eredeti alakban való átvétele (*ab ovo*, *ceterum censeo*, *summa summarum*; *ohne weiteres*, *sag' schon*, *von Haus aus*; *l'art pour l'art*; *dolce vita*; *time is money* stb.).

---

előfordulásuk miatt összekapcsolódott kifejezések megnevezésére. Nem szerencsés tehát a tágabb csoportot (állandósult szókapcsolatok) ugyanazzal a terminussal megnevezni, amely hagyományosan annak egyik részalagjára használatos inkább. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a frazeológiai egységek sokfélesége miatt ez a csoport korántsem viselkedik egységesen, hiszen mint tudjuk, az egységek között jelentős különbségek lehetnek az alaki állandósultság és az ezzel összefüggő variabilitás tekintetében.

- c) Tükörszavak alkotása idegen minták alapján (feltétel: a mintául szolgáló lexikális egységnek alakilag összetettnek és motiválnak kell lennie, pl. *Tiergarten* → *állatkert*, *Blutdruck* → *vérnyomás*, *Wolkenkratzer* → *felhőkarcoló*; *trinitas* → *szenháromság*).
- d) Tükörszólások alkotása idegen minták alapján (ném. *jmdm. etw. auf die Nase binden* → *vkinek az orrára köt vmit*; ném. *einen Bock schießen* → *bakot lő stb.*).

C. Jelentésváltozás

- a) Lexémák figuratív jelentésváltozása (metaforikus és metonimikus átvitelek, pl. *(ablak)szárny*, *(eke)szarv*, *vas* 'aprópénz', *az egész város* 'a város lakói', *fejenként* 'személyenként' stb.).
- b) Frazeolexémák jelentésváltozása (poliszém szókapcsolatok létrejötte, pl. *majd kiugrik a bőréből* – 1. nagyon örül, nagyon elégedett; 2. rop-pant türelmetlen, izgatott stb.).³
- c) Jelentésváltozás idegen hatásra: tükörjelentések (*eger*; *felhő*, *ablak*; *szerecsenmosdatás* (< ném. *Mohrenwäsche* stb.)).

Ami az egyes típusok számbeli megoszlását illeti, kijelenthetjük, hogy a frazémák keletkezésének domináns módja az új frazémák létrehozása, amely a szóalkotás körébe sorolható eljárás mód. Egy nyelv frazémaállománya ugyanakkor gyarapodhat lexikális kölcsönzés révén is: vagy idegen nyelvű szókapcsolatok közvetlen átvételével, vagy a szókapcsolatok pontos lefordításával. Végül – igaz, az eddigieknél jóval kisebb számban – vannak olyan frazémák is, amelyeknek a jelentése változik meg. Ez az esetek többségében jelentésbővülést jelent (metaforizáció), de természetesen az is előfordulhat, hogy egy korábban többjelentésű frazeológiai egység jelentései közül valamelyik visszaszorul vagy akár teljesen kiveszik, ezáltal annak felhasználhatósága szűkül. Ezek a jelenségek már egyértelműen a frazeológiai egységek változásának kérdéskörébe tartoznak, a frazémák létrejötte viszont egyszerre tartozik a frazémakeletkezés és a frazémaváltozás témakörébe, hiszen új, addig a szókészletben jelen nem lévő megnevezési egységek jönnek létre. Az új egységek variánsainak kialakulása, illetve a variánsok számának a lexikalizációs folyamat során való redukálódása a frazeológiai egységek változási folyamataiba is beletartozik. De vizsgáljuk meg a frazémák keletkezésének módjait kicsit részletesebben is!

3. A frazeologizálódás lehetséges útjai

A frazémák keletkezésének a folyamata több aspektusból is megközelíthető. Barz (1985: 123) szerint a frazeologizálódási folyamatok osztályozására és leírására az őket létrehozó bázis, vagyis a komponensek jelentése és szerkezete kínálkoznak, valamint azok az általánosítható szemantikai változások, amelyek ezen a bázison a frazeologizálódási folyamat során végbemennek. Ezekhez járul még a modifikált frazémák esetében a szövegbe ágyazódás kérdése. Barz szerint ezek az ismertetőjegyek legjobban neologizmusokon vizsgálhatók. Tegyük hát mi is ezt, de mivel az eljárás módok korábbi

³ A frazeológiai poliszémia jóval ritkább, mint a pusztán lexémák poliszémiája, hiszen a komponensek kölcsönösen determinálják egymást.

nyelvállapotokra is rávetíthetők, a lehetőségeken belül igyekezni fogok ezeket történeti példákkal is illusztrálni.

Barz szerint (uo.) a bázis jelentése alapján a legáltalánosabb szinten különbséget tehetünk **primer és szekunder frazeologizálódás** között. A két csoport abban tér el egymástól elsősorban, hogy primer frazémák nem-frazeologikus bázisból születnek, míg a szekunder frazémák már meglévő frazémák továbbalakításával. Ezért a szekunder frazeologizálódást egyes kutatók **frazeológiai derivációnak** nevezik (vö. pl. Fleischer 1997: 189kk.). Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy mint oly sok nyelvtani osztályozás esetében, itt is nem kis számban találni olyan egységeket, amelyek egyik vagy másik csoportba való besorolása vitákra adhat okot.

3.1. Primer frazeologizálódás

Primer frazémák kétféle bázisból jöhetnek létre. Egyik részük szabad szókapcsolatokból válik állandósult szókapcsolattá, másik részük pedig olyan elemekből jön létre, amelyek a szabad használatban inkompatibilisek. Az első lehetőség sokkal gyakoribb.

A folyamat szemléltetésére legyen példánk a *veszi a kalapját vki* szólás, amelynek a németben is megtaláljuk pontos mását (*den/seinen Hut nehmen*). Mindkét nyelvben a kifejezés eredendően szabad szókapcsolat, s azt jelenti, hogy 'vki a kezébe veszi (majd fejére teszi) a kalapját'. Ez történhet akkor is, ha valahová indult valaki, de távozáskor is, pl.

Az ebéd végeztével Péter elköszönt a házigazdáktól, majd *vette a kalapját*, s elsietett.

Ebben a mondatban a kifejezés még egyértelműen szabad szókapcsolatnak minősül, de ez a használat adott módot a frazémává válásra oly módon, hogy a hangsúly a 'távozás' jelentésre helyeződött át, függetlenül attól, hogy az illetőnek volt-e kalapja vagy sem, illetve hogy távozáskor ezt a fejére tette-e. Az ilyen mondatok szó szerint is értelmezhetők, de már megengedik a pusztán 'távozik, elmegy' interpretációt is, pl.

Az ebéd végeztével Péter *vette a kalapját*.

Megfelelő kontextusban azonban már egyértelműen a 'távozik' interpretáció válsól csak meg, pl.

...ha a külföldi partner azt látja, hogy rossz a közlekedés, akkor *veszi a kalapját*, és másutt valósítja meg a beruházást. (Magyar Hírlap 1997. október 29. Dél-Dunántúl c. rovat)

Ebben az esetben a *kalap* komponens jelentése már nem idéződik fel a szókapcsolatban, az már egyértelműen frazémának minősül. Egy további lépésben pedig a kifejezés értelme még inkább átsiklik az absztrakt síkra, s az 'elmegy' jelentés kiegészül azzal, hogy 'hivatalból távozik, leköszön a tisztségéről'. Ezzel az eredeti szabad szókapcsolat a közbeeső kollokációszerű használat után szólássá alakul át, pl.

Alakulhat úgy a sorsa, miniszter úr, hogy morálisan vállalhatatlannak ítéli a feladatot és *veszi a kalapját*? (Magyar Hírlap 1995. április 14., 4)

A példákban is látható, hogy a primer frazeologizálásnak ebben a típusában az érintett szókapcsolatokat eredeti jelentésüktől eltérően, egy új jelentésben használják. Ebből következően ezeknek van egy azonos szerkezetű nem-frazeologikus megfelelőjük.

Fleischer ezekben az esetekben egy nem rögzült kifejezésnek egy rögzültbe való átfunkcionalizásáról beszél (1997: 164). Mindeközben azonban számos kifejezés kisebb-nagyobb szemantikai és/vagy morfoszintaktikai változásokon megy át, ezek segítik felismerni a beszédpartnerek számára, hogy nem szabad szószerkezettel, hanem frazémával állnak szemben.

A primer frazeologizálódásnak ebben a típusában tehát szabad szókapcsolatok válnak állandósult kifejezésekké. Ezeknek is több altípusuk lehet azonban.

Ide tartoznak az ún. **megnevezési sztereotípiák** (Nominationsstereotype), amelyek esetében idiomatizálódás nélkül zajlik le a szókapcsolat fogalmi konszolidálódása, összeforrása. Ide sorolhatók olyan példák, mint *állami gazdaság, körzeti megbízott, fenntartható fejlődés* stb., de a **frazeológiai terminus technicusok** nagy része is, pl. *szolgalmi út, polgári jog, ökológiai lábnyom* stb.

De ide tartoznak a szókapcsolat **metaforizáció** vagy **metonímián alapuló** jelentésváltozása vagy éppen egyes komponensek jelentésbővülése vagy -szűkülése folytán létrejövő frazeolexémák is, mint *borítékolja a lépést* 'előre megmondja egy ügyben, mi lesz a következő lépés, illetve a megoldás'; *parlagon hagy* 'kihasználatlanul hagy, elhanyagol, nem törődik vele'; *olajat önt a tűzre* 'viselkedésével elmérgesíti a helyzetet'; *fogást keres vkin* 'ürügyet próbál találni arra, hogy a másikba belekössön, őt kikezdje' stb. Ugyancsak ebbe a csoportba illeszkednek a szóláshasonlatok (pl. *fehér, mint a(z) alabástrom/fal/hó/mész; annyit ért vmihez, mint tyúk az ábécéhez; ordít, mint a fába szorult féreg* stb.), s a közmondások java része is (pl. *Sok lúd disznót győz; Az alma nem esik messze a fájától* stb.).

A mai nyelvünkben szabad szókapcsolatként is élő kifejezések mellett ebbe a csoportba tartozik régebben keletkezett szólásaink jelentős része is. A művelődéstörténet és a néprajz segítségével többnyire ezek esetében is meg tudjuk találni azt a szabad szókapcsolatot, amelyből jelentésváltozással kialakultak, ám nem kis számban találunk olyan kifejezéseket is, amelyek időközben annyira demotiválódtak, hogy nem mindig tudjuk teljes biztonsággal felfejteni a kifejezés mögött meghúzódó nyelvi képet (*nagy feneket kerít vminek; messze van, mint Makó Jeruzsálemtől, kiteszik a szűrét* stb.).

A primer frazeologizálódás másik lehetséges útja az, amikor váratlan, **meglepő lexémakombinációkat** hozunk létre, amelyeknek az adott szókapcsolaton kívül semmi értelme sincs, a kifejezés literális, szó szerinti olvasata nem értelmezhető.

Ezt a csoportot részben azok a frazeológiai egységek képezik, amelyeket a szakirodalomban **alogizmus** névvel is szoktak illetni, mert valami értelmetlen állítás van bennük. Ilyen magyar példák a következők: *megtalálja a szarva közt a tőgyét, behúzza a csőbe vkit, bolhából elefántot csinál, a fülén ül* stb.

Másik csoportjukba pedig az **unikális komponenseket** tartalmazó frazémák tartoznak, pl. *vargabetűt csinál, ebrúdon vet ki, dugába dől, tudja a dürgést*, illetve *tabula rasát csinál, felveszi a nyúlcipőt, borbéski uraságtól származik, kutyaszoritóba kerül, cigányútra megy, bagóhiten él* stb. Igaz, ezek nem viselkednek egységesen: egy részük szabad kifejezések metaforizációja révén alakult ki, de valamely komponensük kiavult a nyelvhasználatból (pl. *dugába dől, hátra van még a feketeleves* stb.), nagyobb részükben

azonban olyan játékos szóalkotással létrehozott komponenst találunk, amely szabad szókapcsolatban nem fordulhat elő (pl. *struccpolitikát folytat, sündisznóállásba vonul* stb.).⁴

Hozzá kell tennünk, hogy amint az unikális elemek egy része is korábban szabad szókapcsolatokban is használt lexikális elem, s csak mára vált ennyire kötött felhasználásúvá, úgy a ma alogizmusnak értékelt egységek között is lehetnek olyanok, amelyek valaha szabad szókapcsolatként is előfordulhattak. Ilyen például a *lóvá tesz* kifejezés, amelyet abban a korban, mikor hittek abban, hogy a boszorkányok az illető fejére dobott kötőfékkal lóvá tudnak valakit változtatni, szabad szókapcsolatként is használhattak (vö. Hadrovics 1995: 62 és O. Nagy 1979: 337–8 is). Talán ilyen a *lakatot tesz a szájára* szólás is, mert ma ugyan értelmetlennek tűnik, ám régészeti leletek bizonyítják, hogy valaha létezett egy olyan büntetési mód, amelynek során hatalmas lakatot tettek valakinek a szájára (vö. O. Nagy 1979: 325).

Ami a primer frazeologizálódással létrejött egységeknek a szókincsben való meghonosodását, eltárolását illeti, azokat Barz szerint (1985: 125) úgy kell felfognunk, mint lexéma-neologizmusokat. Minél inkább stabilan rendelődik hozzá egy többszavas megnevezés egy fogalomhoz egy bizonyos szövegen kívül, annál nagyobb a valószínűsége, hogy rögzül a szókészletben. Ennek a rögzülésnek a feltétele az, hogy egy bizonyos beszélői csoporton belül „kipróbálódjék”. Arra vonatkozó részletes vizsgálatok, hogy melyek azok a – főként szociális – faktorok, melyek egy kifejezés meghonosodását elősegíthetik, sajnos még nem állnak rendelkezésre. Ezek nyelveméleti, de főként szociolingvisztikai vizsgálatok jövőbeli feladatait képezik. Barz szerint (uo.), ha a „szókészleti rögzülést” az irodalmi, illetve köznyelv szintjén értjük, akkor ebben a vonatkozásban a szabad szókapcsolatokból származó frazeológiai egységek jönnek elsősorban szóba. A szemantikailag inkompatibilis összetevőkből létrejövő egységek viszont – szokatlanságuk, különlegességük folytán – inkább egyes csoportnyelvek szókincsében dominálnak: elsősorban az ifjúsági nyelvben, de egyéb szlengekben is.

3.3. Szekunder frazeologizálódás

Ami a **szekunder frazeologizálódást** illeti, fentebb már volt róla szó, hogy az így létrejött szókészleti egységek **már meglévő állandósult szókapcsolatok továbbalakításával** keletkeznek, azaz itt nem egyszerűen frazémák létrejöttével van dolgunk, hanem egyúttal meglévő frazémák változásával is. Az így alakult frazémák is két csoportra oszthatók eredetük tekintetében: az első csoportba a megnevezési sztereotípiákból (Nominationsstereotype) **idiomatizálódás** révén létrejött másodlagos frazémák tartoznak, a másikba a már korábban frazeolexémává vált egységek **modifikációja** révén kialakuló egységek (vö. Barz 1985: 126).

A megnevezési sztereotípiák többnyire valamilyen szakterülethez kötődnek, például az orvosi vagy a sportnyelvhez. Közülük kevésbé jönnek szóba a szekunder frazeologizálódási folyamat tekintetében a frazeológiai terminusok, mint pl. *fehérköpeny hipertónia, generalizált szorongás*, illetve *közvetett szabadrúgás, kétvonalas les*, mert

---

⁴ Egyébiránt az alogizmusoknak a csoportja sem teljesen egységes, vannak ugyanis valódi alogizmusok, amelyek teljesen lehetetlen dolgot állítanak (pl. *meztalálja szarva közt a tőgyit*), de vannak olyanok is, amelyeknek szó szerinti értelmezése elvileg lehetséges, de nem szokásos, pl. *ágyúval lő verébre* 'aránytalanul nagyszabású eszközöket használ valamely ügy v. ügyek elintézésére'.

ezekre nem nagyon jellemző az idiomatikus jelentésváltozás, igaz, nem is lehetetlen, vö. pl. *neuralgikus pont* 'vminek érzékeny, sebezhető pontja, eleme':

... a büntetés-végrehajtás jelenlegi állapotában az elmúlt években az egyik *neuralgikus pont* a fogva tartottak tevékenységének, a fogva tartottak munkavégzésének, az ehhez szükséges feltételeknek a biztosítása, első-sorban pénzügyi, gazdasági szempontból. (Országgyűlési Napló; Dr. Vas-tagh Pál igazságügy-miniszter; 1995/10/25)

Nagyszámú – főként igei fejű – fordulat van azonban a szaknyelvi frazémák között, amelyeket később átvitt értelemben is kezdtek használni. Lássunk néhány példát!

bedobja a törölközőt:

1. <ökölvívásban> az edző jelzi, hogy versenyzője idő előtt feladja a küzdelmet

Az első akadályt tegnap a békési Nagy jelentette volna a Vasas kislégsúlyú (48 kg) „óriása” számára. Ám még szinte le sem csengett a meccs, s egyben az egész ob kezdetét jelző gongszó, még el sem csattant az első pofon, amikor a békési fiú talán túl békés trénerre *bedobta a törölközőt*. (Népszava, Cím: Lakatos első lépése a 11-es felé; 2000/11/30)⁵

2. <ált.> feladja a kilátástalan küzdelmet, befejez vmilyen tevékenységét
Sokan reménykedtek abban is, hogy a mezőgazdaság talán majd felszívja az állástalanok egy részét, de ez az elképzelés sem vált be. A kisparcellákon küszködők egy része már *bedobta a törölközőt*, a növekvő szántóföldi birtokokon pedig kevés alkalmazottnak jut munka. (Magyar Hírlap 1999. július 22., 27)

Ezeknek a kifejezéseknek az esetében a kiinduló jelentés – mint példáinkban is – többnyire megmarad, így **poliszém frazémák** keletkeznek. Szerkezeti változások nem nagyon figyelhetők meg, de az egyes komponensek szemantikai jegyeit illetően lehetnek módosulások. Az új jelentés – akárcsak a primer frazeologizmusoknak a szabad szókapcsolatokból való kialakulása során – metaforizáció és metonímia révén jön létre, s gyakran jelentésbővülés is kíséri. Az így létrejött jelentés a régiből többnyire könnyen levezethető, főként, ha a bázisnak magas az ismertségi foka (vö. Barz 1985: 126), mint pl. az alábbi esetekben:

öngólt ló 'saját magának árt vmivel';
sakkot ad vkinek 'keresztülhúzza ellenfele vmilyen tervét, megtámadja, sarokba szorítja';
mélyütést visz be vkinek/vminek '<alantas eszközökkel> komolyan árt ellenfelének, nagyon megrendíti';
keresztűz alá vesz vkit '<kérdésekkel> nekitámad vkinek';
zöld utat ad vkinek/vminek 'engedélyez, lehetővé tesz vmit'

⁵ A szövegpéldák egy része a Magyar Nemzeti Szövegtárból (www.mnsz.hu) származik, egy része a Magyar Hírlap 1994 és 2001 között megjelent számainak CD-adatbázisából, emiatt adatolásuk némileg eltérő egymástól.

Az eredeti konkrét jelentés ismerete azonban ebben a típusban sem feltétlenül szükséges az átvitt értelmű kifejezés helyes használatához. A *kenterbe ver* kifejezésről ugyanis a nyelvhasználók többsége valószínűleg nem tudja, hogy a fordulat a lovassportból származik, s eredetileg akkor használták, ha a lóversenyen az egyik ló erőlködés nélkül, szinte könnyű galoppban, azaz *kenterben* (< ang. *canter*) előzte meg a többieket. Mára már csak a *kenterbe* forma használatos, s a kifejezés eredeti értelme is demotiválódott. Idiomatikus értelme ('fölényesen legyőz, lehengerel vkit; fölébe kerekedik') azonban teljesen világos a beszélőközösség tagjai számára.

A szekunder frazeologizálódás másik típusában a már meglévő **frazémák alaki módosulásával** jönnek létre az új egységek. Barz szerint (1985: 127) ebben a típusban szükség van a kontextus fokozott mértékű bevonására, mert az alapul szolgáló frazémákon végrehajtott változtatások sok esetben csak a kontextussal együtt érthetők. A változtatások többféleképpen történhetnek, s eltérő szemantikai következményeik vannak. Többnyire a kiinduló frazéma szerkezetét valamint a komponensek mennyiségét és minőségét érintik, tehát az ún. szintagma-intern tulajdonságokat. A lehetséges változások közé tartozik a frazéma **komponenseinek cseréje** vagy a kifejezés **expanziója**, illetve **redukciója**, valamint a frazémák **kontaminációja**, továbbá a **defrazeologikus deriváció** (példákat l. később). Ezeket a fenoménokat számos esetben leírták (pl. miként módosulnak frazémák a reklámok szövegében, viccekben stb.), de kevesebb figyelmet kapott az a tény, hogy nemcsak alkalmi módosulásokról lehet szó, hanem sztenderdizálódott formákról is, amelyek a frazémaállomány részévé válnak.

Míg a megnevezési sztereotípiák másodlagos frazeologizálódása pusztán szemantikai folyamat, melyben a kifejezés szerkezetileg nem módosul, legfőlegb a szemantikai markerek tekintetében történhetnek változások, akárcsak az egyszerű lexémák jelentésváltozása során, addig a frazeolexémák modifikációja mind az összetevők állományát, mind a jelentést érintheti, pl.

... egyenrangú kereszteződések esetében nem a véletlenre bízatik a gépjárművek áthaladása, hanem a jobb kéz irányából érkezőnek van előnye. Azaz, ő haladhat át elsőként az utak találkozási pontjában. Elsőként haladhat át, ha ugyan átér, átsiklik, gördül, száguld, és nem találja oldalba egy kamikáze. Mert aki napjainkban gyakran vetemedik arra, hogy autóval például a fővárosban közlekedjék, jól teszi, ha roppant óvatos. Mostanság az számít kivételnek, ha nem kell csikorogva fékezni, nehogy eseménnyel váljon az egyszeri autós a baleseti krónikákban. Mintha egyre többen tévesztenék össze a két kezüket, esetleg a jó szerencséjükben bíznak, hogy mindig megússzák. Pedig *addig jár az autó az egyenrangú kereszteződésbe, amíg nem szalad bele egy nála is erősebb*. Persze balról. (Magyar Hírlap 1994. december 8., Autók és piacok rovat)

A példában az *Addig jár a kórsó a kútra, míg el nem törik* közmondás alkalmi modifikációjával van dolgunk, de az eredeti, kodifikálódott változat egyértelműen felidéződik a szöveg befogadójában, a jelentés pedig az aktuális közlési helyzethez igazítva módosul. A modifikáció indítéka a példában az eredetiségre, humorosságra törekvő szövegalkotás, nem pedig valamiféle megnevezési szükséglet.

Előidézhetheti a kifejezés modifikációját a nyelvi tabukerülés is. Humoros, de kissé durva közmondásszerű klisé nyelvünkben a *Mindig az erősebb kutya b...k* fordulat, amelynek jelentése 'többnyire a jobb pozícióban, ill. a hatalmon levők tesznek szert előnyre, győznek a versenyben'. Ennek nemritkán lehet találkozni humorosan eufemizáló változataival, pl.

Vedd már tudomásul, hogy én is vitéz vagyok. És főkapitány. És az is maradok, nézzél már körül, kié a hatalom. Sose hallottad még, hogy *mindig az erősebb kutya vitézkedik?* (Magyar Hírlap 2000. december 12., 7)

Bizonyára Fricz Tamás is hallott már arról, hogy miért van az úgy, hogy az *erősebb kutya él intenzívebb nemi életet!* (Magyar Hírlap 1996. április 16., 7)

A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy *mindig az erősebb kutya írja a történelmet*, s az természetesen az erősebb kutya történelme lesz. (Magyar Hírlap 1999. október 27., 7)

Ezek inkább csak alkalmi módosulások, nem tekinthetők kodifikáltnak, ám nincs szükség megértésükhöz a kontextusra, hiszen az eredeti kifejezés nagy része szerepel a módosított változatban is, s értelmük is ugyanaz, mint az eredeti fordulaté. Előfordulhat azonban az is, hogy a tabukerülés szándékával létrejött változat kodifikálódik is. Ma már ilyennek tekinthetjük a *benne van a szarban* vagy *kihúz a szarból* kifejezések azon változatait, amelyekben a főnévi komponens helyén a *kakaóban*, illetve a *szoaréban* elemek szerepelnek, pl.

Nem volt előtte, a vécébeli tanácskozást kivéve, egy árva próba! Most aztán *benne vagyunk a kakaóban*. (Digitális Irodalmi Akadémia; Cím: A mennyezet és a padló; Szerző: Tandori Dezső; Dátum: 1976)

Éppen ezért a Narancs szerintem lényegesen lerontott külsővel, meggyengített tartalommal, és állandóan adományra szorulva jelenhet csak meg, megfelelő támogató híján. Várniuk kell tehát vagy egy jótét lélekre, vagy a többiek szolidaritására (ez csak egy ideig megy), vagy egy újabb örültre, aki időlegesen *kihúzza őket a szoaréból*. (Index Fórum; Szerző: GLászló; Dátum: 1998/10/28)

Barz rámutat arra (1985: 128), hogy a frazémákat amúgy is jellemzi az erős illokúciós és szövegkonstituáló funkció, de ez a modifikációk esetében még inkább igaz. A modifikálhatóság igen lényegi tulajdonsága a frazeológiai egységeknek, Burger–Buhofer–Sialm szerint (1982: 68) szinte nincs is olyan modifikáció egy frazeológiai egység esetében, amely valamilyen kontextusban ne volna elképzelhető és értelmes. Persze többféle módosítástípus létezik, s nem minden frazematípus nyitott egyformán a változtatásokra. Saját vizsgálataim szerint a szintagma-intern, azaz a kifejezések formai oldalát érintő modifikációk jóval gyakoribbak a mondat formájú egységek között. Ez nyilvánvalóan abból is fakad, hogy a közmondások, közhelyek általában terjedelmesebbek, több lexémából állnak, így egy-két elem felcserélése vagy kihagyása esetén még mindig könnyen lehet asszociálni az eredeti kifejezésre: ugyanez a két-három szavas szólások esetében jóval nehezebb, s – feltehetőleg emiatt – ritkább is.

Egyértelműen különbséget kell viszont tennünk az uzuális, kodifikálódott **variánsok** és a szöveghez kötött, okkasionális **modifikációk** között (vö. Burger–Buhofer–Sialm 1982: 68 is). A variánsok megértéséhez egyáltalán nincs szükség valamiféle kiinduló frazémára, a recipiensnek egyszerűen ismernie kell a jelentésüket, mint bármely más lexikális egységnek, vö. pl.

*az agyára/idegeire megy vkinek (vmivel) vki;
bedurran/belilul/elborul az agya vkinek;
csapdába/csávába/kelepcébe kerül;
(úgy) örül vminek vki, mint ablakos/üveges tót a hanyattesésnek;
hét/száz ágra süt a nap stb.*

Ezeket a szókapcsolatokat a kontextustól függetlenül hozzá lehet rendelni a denotatumukhoz, ezek tehát a szókészletből „lehívható” megnevezési egységek. A variánsképződésben – mint példáink is mutatják – elsősorban az játszik szerepet, hogy a **kifejezés valamely eleme** egy ugyanabba a szófaji kategóriába tartozó konstituenssel **cserélődik ki**. Barz szerint (1985: 129) a kicserélt elemek többnyire asszociatív alapokon álló, paradigmászerű viszonyban vannak egymással (az előző példákban: *agy – ideg; csapda – csáva – kelepce*), de előfordulhat az is, hogy nincs köztük ilyen viszony (vö. ném. *jmdm. den Kopf waschen – jmdm. den Kopf zurechtsetzen* ’megszidja, megdorgálja’; *legény a gáton/talpán; hány, mint a lakodalmas/murányi kutya; kukac/zabszem van a fenekében* stb.). Végső soron persze talán ilyenkor is van köztük valami paradigmászerű kapcsolat, csak nem annyira direkt, mint a fenti esetekben. A *murányi kutya* ugyanis feltehetően valamiféle anekdotából került a kifejezésbe, s szintén túl sokat ehetett, mint az, amelyik a lakodalomban nem tud mértéket tartani. A *kukac* és a *zabszem* pedig nyilván egyformán csiklandozzák, ingerlik azt a feneket, amelybe „befészkeltek” magukat, azaz itt is van valamiféle szemantikai kapcsolat.

A variánsképződés kapcsán Barz csak a lexémacsere (lexikális szubsztitúció) eseteire mutat rá. Léteznek azonban a frazémavariánciának egyéb típusai is. Ezek közül az egyik, hogy az állandósult szókapcsolat egy (vagy több) elemének vannak **grammatikai variánsai**, pl. a szám- vagy a személyhasználat, esetleg a birtoklás kifejezése vonatkozásában, pl.

*szárnya(i) alá vesz/fogad vkit vki;
potyog(nak)/csorog(nak) a könnye(i) vkinek;
önmaga árnyéka vki/(vmi)/(már) csak árnyéka önmagának vki/(vmi);
{agyaglábu/agyaglábakon álló} kolosszus vmi/(vki);
Bagoly mondja (a) verébnek, hogy {nagyfejű/nagy a feje} stb.*

A variánsképződés másik típusa nagyon hasonlít a lexémacsereéhez, de nem lexikális, hanem **grammatikai jelentésű** elemek (igekötő, határozószó, névutó, rag stb.) cseréjéről van szó:

*{ki-/rá}mondja vmire az áment vki;
{oda se/rá se} bagózik vkire/vmire vki;
elfolyik vkinek a keze(i) közül/között a pénz;
nem terem (sok) babér (vhol) {vkinek/vki számára} stb.*

További lehetőség, hogy a frazeológiai egységnek létezik egy **rövidebb és egy hosszabb változata** is, pl.

*(Andersen meghalt,) mese nincs.
(egy pofa) bagót (sem) ér vmi
Szegény az eklézsia (maga harangoz a pap).
Életünket és vérünket (de zabort nem)!*

A bővítésnek egy speciális válfaja a szakirodalomban **remotivációs expanzió**nak nevezett megoldás:

*A rest kétszer fárad. A nem rest egész életében.
A pénz nem boldogít. Csak azok a dolgok, amiket érte megszerezhetsz*

A szűkítésnek vannak olyan esetei is, melyekben a rövidítés után kapott változat is uzuális frazéma, pl.

*olajat önt a tűzre vki → olaj a tűzre vmi
Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra. → vaj van a fején vkinek*

A variációs lehetőségek között meg kell említenünk, hogy változhat a kifejezés tagjainak a **sorrendje** is (ez különösen gyakori mondatformájú kifejezésekben, illetve – a hasonló mondatok mondattani sajátosságából fakadóan – a szóláshasonlatok között):

*Hallgatni arany, (beszélni ezüst). / Beszélni ezüst, hallgatni arany.
Az alma nem esik messze a fájától. / Nem esik messze az alma a fájától.
Nem nőnek a fák az égig. / A fák nem nőnek az égig.
(olyan) éhes, hogy a patkószeget is megenné / a patkószeget is megenné,
olyan éhes stb.*

A variánsképződés speciális esetét képezik azok a kifejezések, melyekben ugyanazt a tartalmat **különböző igenemek** révén fejezik ki a beszélők, pl.

*nem esett a feje lágýára vki (mediális)
nem ejtettek a feje lágýára vkit (kauzatív, általános alannyal)*

*lakat alá tesz/helyez vkit/vmit vki (cselekvő tárgyas)
lakat alá kerül vki/vmi (mediális)*

Noha ezekben az esetekben csak az igei komponensek különböznek, az igenemek különbsége miatt eltérő jelentések folytán nem lehet a kifejezéseket felcserélni, azaz itt már nem egyszerű variánsokkal van dolgunk. Ennek a típusnak egy további válfaja az, amikor egy-egy kifejezés variánsai eltérő akcióminőséget írnak le, vagy ugyanannak a fogalmi tartalomnak más-más nézőpontját, pl. egy cselekvés vagy folyamat kezdetét, lefolyását vagy végpontját mutatják be,⁶ pl.

*lendületbe jön vki/vmi
lendületbe hoz vkit/vmit vki/vmi
lendületben van vki/vmi
lendületben tart vkit/vmit vki/vmi
kijön/kiesik a lendületből vki/vmi*

⁶ Ezért nevezik az ebbe a típusba tartozó kifejezéseket a szakirodalomban *akcionális* sornak.

A variánsképződés speciális típusát képezik azok a kifejezések, amelyekben **azonos gondolkodási modell** mellett gyakran egészen eltérő lexikális kitöltöttség figyelhető meg. Ez nemcsak szólások, hanem közmondások esetében is igen gyakori, pl.

előre iszik a medve bőrére
meg sem fogta a madarat, máris mellezti/kopasztja (rég)
*háló előtt fog halat (rég)*⁷

Két dudás egy csárdában nem fér meg.
Két éles kard/pallos/tőr nem fér egy hüvelybe.
Nem fér meg két kakas egy szemétdombon.
Nehezen alkuszik meg két eb egy csonton.

A variancia körébe sorolható jelenségek köre még ennél is tágabb lehet, találunk ugyanis egymással ellentétes értelmű, azaz antonim kifejezéseket is. Az antonimia megvalósulási formái is változatosak lehetnek, kezdve az azonos kifejezés lexikális kitöltésében jelentkező ellentétes értelmű kifejezések használatától a szerkezeti modell megfordításán keresztül a csak jelentésükben antonim, de alakjukban egészen eltérő kifejezésekre, vö. pl.

felszálló ágban van vki/vmi – leszálló ágban van vki/vmi
öröm az örömben – üröm az örömben
tengeri medve – szárazföldi patkány

Ami a kodifikálódott, uzuális variánsok keletkezését illeti, azok eredetileg okkasionális modifikációkból jönnek létre, csak különféle faktoroknak köszönhetően (pl. eredetiség, expresszivitás, humor, a használóiik presztízse stb.) elterjednek a nyelvhasználói közösségben. De ahogy minden újonnan alkotott képzett vagy összetett szó sem marad meg az illető nyelv szókészletében, úgy korántsem minden frazéma alkalmi modifikációjából lesz uzuális variáns. Lássunk erre is néhány példát!

Maczó több olyan dolgot tett, amit Torgyán nem helyeselt, de ha Maczót eltanácsolná az FKGP-ből, nyomban pártot változtatna, mint tette az MDF esetében. Új pártja biztosan a MIÉP lenne. *Tücsköt-békát mondana* Torgyánra, igyekezne lejártni, és biztos, hogy sok szavazót vinne magával. (Magyar Hírlap 1997. május 5., 6)

Ebben a példában ún. **szóláskeveredéssel** van dolgunk: a szerző „egybegyúrta” a ’minden rosszat ráfog, aljasul rágalmazza’ jelentésű *kígyót-békát kiabál/kiált/mond vkire* szólást az ’összevissza beszél, bolondokat beszél’ értelmű *tücsköt-bogarat összebe-szél/összehord* kifejezéssel. Következő példánk ugyancsak „ékes” példája a szóláskeveredésnek: a *kiküszöböli a hibát* és a *kiköszörüli a csorbát* kifejezések kontaminációjából származik:

⁷ Ez még színesebb lehet, ha más nyelvek hasonló értelmű szólásait is figyelembe vesszük, vö. még pl. ang. *don't count your chicken before they are hatched* 'ne számold addig a csibéket, amíg ki nem keltek' és ném. *für die Wiege sorgen ehe das Kind da ist* 'előbb gondoskodik a bölcsőről, mintsem a gyerek megszületik'.

A SZDSZ jelenlegi zuhanása azzal is magyarázható, hogy a szabad demokráciák hivatalosan elismerték vereségüket. Az önkormányzati választásokon azonban *kiküszöbölhetik a csorbát*. (Magyar Hírlap 1998. augusztus 15., 4)

Ezek a példák a véletlen tévesztések körébe tartoztak inkább, létezik azonban **szándékos kontamináció** is, azaz két vagy több kifejezés összevonása. Különösen közmondásokkal kapcsolatban figyelhetjük meg ezt a – posztmodern korunkban divatos – eljárásmodot, de szólások esetében sem lehetetlen, pl. *elröpül felette az idő vasfoga* (← *elröpül felette az idő* + *megeszi az idő vasfoga*). Ilyen példák a következők:

Vak tyúk is talál szemet szemért. [← *Vak tyúk is talál szemet.* + *Szemet szemért.*]

Ebül szerzett jószágból is megárt a sok. [← *Ebül szerzett jószág ebül vész.* + *Jóból is megárt a sok.*]

Ajándék lónak túros a háta. [← *Ajándék lónak ne nézd a fogát!* + *Közös lónak túros a háta.*]

Előfordulnak azonban olyan esetek is, amikor két közmondás elemeinek összekapcsolásával valódi **kontaminációs közmondások** keletkeznek, pl.

Barátot szerencse hoz, szükség próbál. (← *Szerencsésnek ki-ki társa akar lenni* és *Szükség próbálja meg a barátot*.)

A frazeológiai egységek modifikációjának kérdéskörébe tartoznak végül az ún. **defrazeologikus deriváció** esetei is, melynek során egy frazeológiai egységből szóalkotási folyamatok (főként szóképzés és -összetétel) révén hozunk létre új lexikális egységeket, pl.

bakot lő → *baklövés*

cserben hagy → *cserbenhagyás*

szarvakat rak vkire → *felszarvaz*

szemére hány vkinek vmit → *szemrehányás*

Előfordul az is, hogy valamilyen igei komponens (többnyire egy viszonylag „üres” jelentésű ún. **könnyű ige** (light verb, vö. Forgács 2015) segítségével a főnévi formát újra igeivé alakítják, azaz egyfajta ekvivalencia kialakítása történik meg:

bakot lő → *baklövés* → *baklövést követ el*

szemére hány vkinek vmit → *szemrehányás* → *szemrehányást tesz vkinek*

4. Összegzés

Tanulmányom a történeti frazeológia adósságának csökkentéséhez kívánt néhány gondolattal hozzájárulni. Első felében arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a szókincs bővítésének módozatai között a szakirodalomban többnyire megfigyelhetők a frazeológiai egységekhez kapcsolódó lehetőségekről. Pedig a frazémák nem is csak az új szóképzési egységek alkotása tekintetében játszanak fontos szerepet a szókincs bővítésében, hanem idegen frazémák eredeti alakban történő átvétele vagy tükörfordításként való átültetése révén is. De még a poliszém jelentésváltozás sem csak a lexémákra jellemző, hanem – ha korlátozottabban is – a több szóból álló szóképzési egységeket is érinti, ritkán idegen nyelvi mintára is (tükörjelentés).

Tanulmányom második részében a frazeologizálódás lehetséges útjait próbáltam röviden összefoglalni. Ebben a tekintetben különbséget kell tenni primer és szekunder frazeologizálódás között. Az elsődleges frazémaképződés esetében korábbi szabad szókapcsolatok válnak – metaforikus vagy metonimikus névátvitellel – frazeológiai egységgé vagy szokatlan, látszólag értelmetlen szókapcsolatok állnak össze állandósult szókapcsolattá. A szekunder frazémaképződés esetében korábban már állandósult szókapcsolatok változásáról van szó. Ez történhet korábbi, pusztán rögzült formájuk alapján az állandósult szókapcsolatok közé sorolandó egységek metaforizációja révén. Ilyenkor a létrejött egységeknek többnyire megmarad a konkrét értelme is, s e mellé fejlődik ki az új, átvitt értelem, azaz szükségszerűen poliszém kifejezésekről van szó. (Igaz, később a jelentésszám megváltozhat, esetleg a konkrét jelentés ki is halhat.)

A szekunder frazeologizálódás körébe tartozik a frazémák variánsképződésének kérdésköre is. Ez leggyakrabban egyes komponensek cseréjével történhet, de ide tartoznak a kifejezések különböző grammatikai vagy szórendi variánsai, a kifejezések expanziója vagy redukciója, az egységek kontaminációja és a defrazeologikus deriváció esetei is. A variánsképződés mellett fontos a kifejezések alkalmi modifikációja is, aminek a funkcióját leginkább a nyelvi humor kifejezésében, illetve a kifejezések szövegbe építésében kell keresni.

Hivatkozások

- Barz, Irmhild 1985: Primäre und sekundäre Phraseologisierung, in Fleischer, Wolfgang Hrsg.: *Textbezogene Nominationsforschung. Studien zur deutschen Gegenwartssprache* (Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 123.), Berlin, 119–40.
- Burger, Harald – Buhofer, Annelies – Sialm, Ambros 1982: *Handbuch der Phraseologie*, Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Fleischer, Wolfgang 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, 2. durchgesehene und ergänzte Auflage, Tübingen, Niemeyer.
- Forgács Tamás 2003: Lexikalizálódási és grammatikalizálódási folyamatok frazeológiai egységekben, *Magyar Nyelv* 99, 259–73, 412–27.
- Forgács Tamás 2015: Frazeológiai egységek könnyű igékkel, in Bárh János – Bodó Csánád – Kocsis Zsuzsanna szerk.: *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*, Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, 462–72.
- Hadrovics László 1995: *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés*, Budapest. Akadémiai.
- Munske, Horst Haider 1993: Wie entstehen Phraseologismen? in Mattheier, Klaus J. – Wegera, Klaus-Peter – Hoffmann, Walter – Mache, Jürgen – Solms, Hans-Joachim Hrsg.: *Vielfalt des Deutschen. Festschrift für Werner Besch*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Paris–Wien, Peter Lang, 481–516.
- O. Nagy Gábor 1979: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*, 3. kiadás, Budapest, Gondolat.